

A Torda vármegyei unitárius falvak népesedési viszonyai a 18. század első harmadában

Bevezető gondolatok

A kora újkori Erdély népesedési viszonyainak vizsgálata a vonatkozó levéltári források töredékessége, egyszersmind az adózó vagy egyéb szolgáltatásokkal tartozó népesség összeírását célzó *conscriptiók* esetlegessége folytán mindösszesen részkérdésekre ad választ, a teljes kép csupán egy szegmensét világítja meg. Ezalól részben kivételt képeznek a fiskális uradalmak, amelyek iratkibocsátása – az erdélyi forrásviszonyok között – jelentősnek mondható, és ha az adott korszak egészére vonatkozóan nem is, de relatíve tág időintervallumban adnak lehetőséget arra, hogy górcső alá vegyünk a korabeli népesedéstörténeti folyamatokat.² A vármegyék közép- és kisbirtokain élő lakosság korabeli népesedési viszonyait ugyanakkor mindmáig csupán részben sikerült rekonstruálni. Bár a múlt század derekán megindult, elsődlegesen a korszakra jellemző gyakori népmozgások eredményeképpen átalakuló etnikai viszonyok mélyebb megismerését célzó kutatások ugyan e tekintetben is számtalan releváns kérdésre adtak sikeresen választ, a fentiekben részben már tárgyalt mostoha forrásadottságok

¹ BANDI Kristóf Bálint (Pécs, 1994) a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának doktorandusza. Elérhetősége: bandika94@gmail.com.

² PATAKI József, „A vajdahunyadi váruradalom a 16. század első évtizedeiben”, *Erdélyi Múzeum* 54., 1–4. sz. (1992): 90–101. Az 1553. évre vonatkozó szamosújvári, csicsói, valamint az 1566-os kővári uradalmi összeírásokat közli MAKKAI László, *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején* (Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, 1942); *A gyalui vártartomány urbáriumi*, bevezetéssel ellátva közlést tesz JAKÓ Zsigmond (Kolozsvár: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1944); *Urbariile Țării Făgărașului I–II. (1601–1650, 1651–1680)*, szerk. David PRODAN, Liviu URȘUȚIU és Maria URȘUȚIU (Bukarest: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970–1976); *Domeniul Gurghiu (1652–1706). Urbarii, inventare și socoteli economice*, bevezető tanulmány és szerk. Liviu URȘUȚIU (Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2007).

nem tették lehetővé a kérdéskör alapos, széles körű feltárását.³ Alapvető problémát jelent mindemellett az is, hogy számos vármegye vonatkozásában a korabeli birtokviszonyok rekonstruálására, egyszersmind a birtokos társadalom összetételének meghatározására mind ez ideig szintén nem került sor. E hiátus egy szegmensét igyekezett betölteni Dáné Veronka közelmúltban megjelent kiadványa, amelyben a szerző – rendkívül alapos forrásfeltárást követően – településsenként, táblázatos formában közölte a 17. század első felére vonatkozóan Torda vármegye birtokos társadalmának birtokviszonyait.⁴

Ha a sajátos, mozaikszerű erdélyi birtokstruktúráról nem is, a népesedési viszonyok állapotáról már jelentősen több információval rendelkezünk a 18. század első harmadára vonatkozóan. A század első évtizedeiben készült, a központi kormányzat által elrendelt összeírások (*conscriptioes*) ugyanis már alkalmasak arra, hogy az egyes települések szintjén vegyük szemügyre a lakosság számára, illetve az etnikai arányokra vonatkozó adatokat. Ugyanakkor, jellemző módon, a forrásokból kinyert információkat mindenekelőtt az össznépesesség meghatározá-

³ A kérdéskörrel alkotott hagyományos képünk mindenekelőtt a nagy erdélyi történelmszociológus generáció prominens képviselőinek akkurátus, széles forrásbázison alapuló kutatásainak köszönhetően élesedett. Ld. JAKÓ Zsigmond, „A románság megtelepülése az újkorban”, in *Erdély és népei*, szerk. MÁLYUSZ Elemér (Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete – Franklin Társulat, 1941), 118–141.; JAKÓ Zsigmond, „Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban”, in *Magyarok és románok. I.*, szerk. DEÉR József és GÁLDI László (Budapest: Athenaeum Kiadó, 1943–1944), 508–571.; JAKÓ Zsigmond, „Belső-Szolnok és Doboka magyarsága az újkorban”, in *Szolnok-Doboka magyarsága*, szerk. SZABÓ T. Attila (Dés–Kolozsvár: k. n., 1944), 71–130.; MAKKAI, *Szolnok-Doboka megye magyarságának...*; MAKKAI László, *Szolnok-Doboka megye magyarsága*, Erdélyi Tudományos Füzetek 151. (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1943); MAKKAI László, „Észak-Erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása”, in *HITEL. Kolozsvár (1935–1944) II. Tanulmányok, repertórium*, vál., a bev. írta és a rep. összeállította ZÁHONY Éva (Kolozsvár: Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1991), 236–252.; SZABÓ T. Attila, „A románok újabb kori erdélyi betelepülése”, in *HITEL. Kolozsvár (1935–1944) II. Tanulmányok, repertórium*, vál., a bev. írta és a rep. összeállította ZÁHONY Éva (Kolozsvár: Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1991), 310–319. Ezt megelőzően, illetve a vizsgálatokkal párhuzamosan több, a lokális népesedési viszonyok vizsgálatát előtérbe helyező vármegye-monográfia is napvilágot látott. A teljesség igénye nélkül, illetve elsődlegesen a belső-erdélyi vármegyékre vonatkozóan az előbbiekre ld. *Szolnok-Dobokavármegye monographiája I–VII.*, közrem. TAGÁNYI Károly, RÉTHY László, POKOLY József (Deés: Demeter és Kiss Könyvnyomda, 1900–1905); H. BALÁZS Éva, *Kolozs megye kialakulása* (Budapest: Királyi Egyetemi Nyomda, 1939).

⁴ DÁNÉ Veronka, „Mennyi jobbágya és mennyi portiója”. *Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében*, Erdélyi Tudományos Füzetek 286. (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016).

sára, pontosabban megbecslésére igyekeztek felhasználni a kérdéskörrel foglalkozó, elsősorban a történeti demográfiában jártas szakemberek.⁵ Ám ezáltal gyakran figyelmen kívül hagytak olyan alapvető forrásokat, amelyek ugyan rendelkezésükre álltak, mégsem kerültek be a számításba. Ily módon a vizsgált korszak népesedési viszonyait illetően számos kérdés mindmáig tisztázatlan maradt, sőt maga a kérdéskör is voltaképpen a feledés homályába merült, holott vizsgálata nélkülözhetetlen a korabeli népesedéstörténeti folyamatok átfogóbb értékeléséhez.

Alább egy, a korábbi feldolgozásokban méltatlanul elhanyagolt állami összeírás, illetve egyéb, elsősorban felekezeti kútfők felhasználásával a Torda vármegyei unitárius falvak népesedési viszonyainak korabeli állapotát kívánom a forrásviszonyok adta lehetőségek között megvilágítani. Hangsúlyozandó, hogy egy ilyen típusú vizsgálat a kérdéskör komplexitását tekintve mindösszesen csepp a tengerben, mindazonáltal reményeim szerint eredményeivel hozzájárulhat a 18. századi Erdély népesedési viszonyainak mélyebb megismeréséhez.

Források: korlátok és lehetőségek. Módszertani kérdések

A vizsgált korszakra vonatkozó vármegyei összeírásokat elsőként a millenniumi évben megjelent, az Acsády Ignác vezette kutatócsoport adatgyűjtését közlő monumentális forráskiadvány ismertette. Ahogy a grandiózus munka címe is mutatja, *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában (1720–21)*, a munkálatokat irányító Acsády a 18. század első évtizedeiben készült conscriptiók számadatait összesítve mindenekelőtt a korabeli Magyar Királyság, illetve Erdély össznépességét igyekezett megbecsülni, illetően a vizsgálatban részt

⁵ *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában (1720–21)*, szerk. és kiad. az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam 12. (Budapest: Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1896). Az 1721–22. évekre vonatkozó, elsősorban gazdasági jellegű adatokat tartalmazó összesítő táblázatot közli KÖSZEGHY Sándor, „Erdély összeírása 1721–1722”, *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 1. (1894): 103–106. A 18. század első harmadára vonatkozó erdélyi összeírásokat részben érinti, illetve a korábbi számításokat korrigálja DÁVID Zoltán, „Az 1715–20. évi összeírás”, in *A történeti statisztika forrásai*, szerk. KOVACSICS József (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957), 145–199. Az össznépesség korabeli számára, illetve a nemzetiségi arányokra vonatkozó különböző becsléseket összeveti NYÁRÁDY R. Károly, „Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig”, *Erdélyi Múzeum* 59., 1–2. sz. (1997): 11–13, illetve VERES Valér, „Adalékok Erdély 18. századi népessége etnikai összetételének kérdéséhez”, in *Történeti demográfiai évkönyv 2002*, szerk. FARAGÓ Tamás és ÖRI Péter (Budapest: KSH NKI, 2002), 75–108.

vevő szakemberek másodlagosnak tekintették a településszintű adatsorok közlését, amelyek hiányában azonban számos község esetében a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó rubrikák üresen maradtak. Hasonló helyzettel állunk szemben a vizsgált települések vonatkozásában is. Torda vármegye esetében ugyanis a szakemberek az 1721-es összesítő tábla adatait az 1724-ben készült összeírással vetették össze, ám mivel az utóbbi – legalábbis a megye alsó járására vonatkozóan – nem tartalmazza a települések adózó családfőinek névsorát, községi szinten a lakosság etnikai viszonyainak a meghatározására sem kerülhetett sor.⁶ Holott hozzáférhető lett volna a kutatócsoport számára az 1713. évi conscriptio is, amely – ellentétben az 1724. évi cenussal – a települések adózó családfőinek névszerinti bontását is tartalmazza. Sőt, jelenlegi tudásunk szerint ez az első olyan típusú forrás, amely egyszerre nyújt betekintést mind a vármegye, mind az egyes községek társadalm szerkezetébe, illetve etnikai viszonyaiba. Fontos mindazonáltal hangsúlyozni, hogy e conscriptiók elsősorban az egyes családok vagyoni helyzetét voltak hivatottak felmérni, következésképp az anyanyelvre, illetve a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozóan nem szolgálhatnak közvetlen adatokkal. Mindebből adódóan a nemzetiségi hovatartozás megállapításakor egyfelől – részben Acsády módszerét alkalmazva – a családnév, az etnikum és a beszélt nyelv között fennálló szoros kapcsolatra, másrészt az egyes személynevek csoportidentitást jelölő funkciójára alapozom a vizsgálatomat, kiemelt figyelmet fordítva a vezetéknevek etimológiai hátterére, illetve hangtani jellegzetességeire.⁷ A népesedési viszonyok feltérképezéséhez nélkülözhetetlen, rengeteg értékes né-

⁶ *Magyarország népessége...*, 214–216., 461–462. Acsády az erdélyi össznépesség etnikai arányaira vonatkozó számításának módjáról a következőket írja: „[...] a nagy megyei táblázatok alapján készült fentebbi összesítés még a magyarországinál is sokkal hézagosabb, mert az adó összeirtaknak felére sem terjed ki, Kolozs, Küküllő és Torda vármegyékéről, Aranyos, Csik, Háromszék és Udvarhely székely- és Szász-Sebes, Szászváros és Ujegyház szász székéről semmiféle adatot sem tartalmaz s Maros szék is csak töredékesen szerepel benne. [...] Hogy tehát használható legyen, szembe szökő hiányainak pótlására igyekeztem Erdélyről egy külön nemzetiségi táblázatot szerkeszteni, mely már nem csupán az adózóknak alig felére terjed ki, hanem felöleli az összes adózókat, az összes törvényhatóságokat s így azokat is, melyekről táblázatos kimutatásainkban ide vonatkozó adat nincs. Ezek az adatok egykoru vagy közel egykoru forrásokra támaszkodnak s így egészen megbízható eszközt nyújtanak a fentebbi összesítés hiányainak pótlására.” *Magyarország népessége...*, 50.

⁷ Az Acsády által alkalmazott eljárásra ld. bővebben *Magyarország népessége...*, 46–48. A névelemzési módszer átfogó bemutatására, illetve a személynévalapú etnikai rekonstrukciós vizsgálatok során felmerülő módszertani problémákra ld. bővebben N. FODOR János, „Szempontok és módszerek a személynév és etnikum összefüggésének vizsgálatához”, *Névtani Értesítő* 40. (2018): 29–52.

pesedéstörténeti adatot megőrző földesúri összeírások (*urbaria*)⁸ a magánkézben lévő nagybirtokok elenyésző száma folytán mindösszesen kivételes esetekben maradtak ránk. E forrástípus esetlegességén, illetve gyakori töredékességén túl tovább nehezíti a kutató munkáját a különböző nemesi családok hagyatékához való hozzáférés korlátozottsága is. A korszak erdélyi hely- és személyneveit gyűjtő Szabó T. Attila kézírathagyatékában⁹ ugyanakkor a vizsgált települések vonatkozásában is találhatunk értékes feljegyzéseket, sajnos olykor a levéltári jelzetek megjelölése nélkül, azonban minden valószínűség szerint a jeles szakember kutatása során elsősorban a családi levéltárak anyagából meríthetett.

A központi kormányzat által elrendelt összeírások, illetve a földesúri urbáriumok mellett számos értékes adattal szolgálnak a népesedési viszonyok vonatkozásában a vizsgált korszak felekezeti forrásai. Közülük is – forrásértéküket tekintve – kiemelt jelentőséggel bírnak a kora újkor utolsó évtizedeiben, illetve a tárgyalt időszakban jegyzett unitárius püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek,¹⁰ amelyek ugyan elsődlegesen egyházigazgatási, valamint helytörténeti jellegű adatokat tartalmaznak, számos esetben a népesedési viszonyokra vonatkozóan is értékes adatokat közölnek.¹¹ A sajátos erdélyi felekezeti viszonyok, illetve a különféle nemzetiségek együttélése folytán a vizsgált települések többségében

⁸ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL) online adatbázisában is elérhető *Urbaria et Conscriptioes* (Urbáriumok és összeírások) [E 156] levéltári fondban csekély számban, és mindenekeelőtt a csatolt részek (*Partium*) nemesi birtokain élő jobbagynépességre vonatkozóan találhatunk forrásokat. A belső-erdélyi, így a Torda vármegyei kis- és középbirtokokon gazdálkodó adóköteles népesség korabeli számára, illetve nemzetiségi arányaira vonatkoztatható adatok mindezidáig nem kerültek elő.

⁹ Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára (Kolozsvár), Szabó T. Attila kézírathagyatéka, II. Szabó T. Attila kézirat, II/9. Helynév, személynév, 5–6. számú doboz. A továbbiakban: EME K, SZTA kh II/9, 5–6.

¹⁰ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, *Püspöki vizsgálati Jegyzőkönyv 1674 és 1684, 1685-ről. Összeszedte és bekötötte Benczédi Gergely*. A továbbiakban: MUEKvGyLt BG PVJ; A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára és Nagykönyvtára, *Almásai Gergely Mihály Püspöki Vizitációs Jegyzőkönyve (Ab Anno 1692 die 29 Novembris Generalis Visitatoria usque anno 1725 29 Julij)*. A továbbiakban: MUEKvGyLt AGM PVJ.

¹¹ Az 1789 előtt készült unitárius püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyveket ismerteti KELEMEN Lajos, „Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki egyházvizsgálati (sic!) jegyzőkönyveinkben 1789-ig”, *Keresztény Magvető* 54., 3–4. sz. (1922): 168–180., kk. 169–170. A püspöki vizitáció rövid történetét, illetve a kora újkori unitárius püspöki egyházlátogatások lebonyolításának módját és menetét bemutatja MOLNÁR B. Lehel, „Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyvek és néhány aranyosmenti unitárius egyházközség ezek tükrében”, *Keresztény Magvető* 112., 1. sz. (2006): 64–70., kk. 66–67. A jegyzőkönyvek népesedéstörténeti kutatásokban való felhasználására ld. BANDI Kristóf Bálint, „Szempon-

ugyanakkor az unitárius egyházközség mellett rendszerint református, illetve görögkeleti, néhol pedig még görögkatolikus vallási közösség is működött. Alsójárán, illetve Tordatúron a források tanúsága szerint a 18. század első évtizedeiben már kétséget kizáróan működött református hitközösség, ugyanakkor arra vonatkozóan már kevés adattal rendelkezünk, hogy a felekezeti arányok milyen módon alakulhattak a megelőző évszázadokban. Az erdélyi román népesség első (hivatalos) összeírásaként is ismert, Ioan Inocențiu Micu-Klein görögkatolikus püspök által 1733-ban készítettett, az összes románok által lakott erdélyi településen élő görög egyesült és nem egyesült felekezethez tartozó lakosság községekre lebontott létszámát közlő statisztika képezi az egyházi források másikkal szemben.¹² A csupán elvétve hivatkozott, már-már a feledés homályába merülő kútfő jelentősége a vizsgált kérdéskör vonatkozásában ugyan nehezen túlbecsülhető, mindazonáltal szükséges szem előtt tartani, hogy maga az összeírás mindenekelőtt az újkor hajnalán egyre erősödő román nemzeti törekvések létjogosultságát volt hivatott alátámasztani, ennél fogva a benne szereplő adatokat célszerű kritikával kezelni.

Vizsgálatomban a fent bemutatott, számos tekintetben egymást kiegészítő források adatainak elemzésével a Torda vármegyei unitárius falvak korabeli népesedési viszonyainak alakulásáról igyekszem egy minél teljesebb képet adni. Egyúttal – amennyiben a források lehetővé teszik – a vizsgált kérdéskörhöz szervesen kapcsolódó felekezeti viszonyokat is szándékomban áll elemezni. A különböző elszórt adatok értékelésekor a vizsgálat gerincét adó, a kérdéskörrel foglal-

tok a kora újkori unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyvek népesedéstörténeti hasznosításához”, *Keresztény Magvető* 125., 1. sz. (2019): 3–15.

¹² A szebeni Brukenthal Múzeum könyvtárában lappangó, az erdélyi népesedéstörténeti kutatások szempontjából unikális, forrásértékét tekintve kiemelkedő jelentőségű irategyüttesről elsőként Gheorghe Bogdan-Duică irodalomtörténész írt közleményt 1896-ban, majd két évre rá Nicolau Togan, a román irodalmi és közművelődési egyesület könyvtárosa közölte teljes terjedelmében az összeírást. Az előbbiekre ld. Gheorghe BOGDAN-DUICĂ, „Statistica românilor din Transilvania în 1733”, *Convorbiri literare* 30., 12. sz. (1896): 626–642; Nicolau TOGAN, *Româniile din Transilvania la 1733. Conscriptia episcopului Ioan I. Klein de Sadu. Publicată după manuscrisul aflător în Museul Brukenthal din Sibiu* (Sibiu: Tipariul Tipografiei Archidiecezane, 1898). Természetesen a magyar történelemszerek figyelmét sem kerülte el az újonnan felfedezett forrás, a román kiadást követően csupán két évvel Jancsó Benedek egy rövid tanulmányban összegezte meglátásait az összeírás forrásértékével, illetve a benne foglalt adatok hitelességével kapcsolatban. Ld. JANCÓS Benedek, „Az erdélyi románság legrégebbi hiteles statisztikája”, *Századok* 34. (1900): 141–154.

kozó szakemberek által méltánytalanul mellőzött 1713. évi conscriptio¹³ adatgazdag feljegyzéseit tartom szem előtt, amely ugyan szintén nem tartalmazza taxatíván az adott település összlakosságának névsorát, azonban az adóköteles családfők neveinek megőrzésével hozzásegíthet minket, hogy a korábbinál egy átfogóbb képet kaphassunk a korszak népesedési folyamatairól.

Torda vármegye unitárius egyházközségei a kora újkor alkonyán

Torda vármegye unitáriusok által lakott települései a korszakban az aranyosszéki unitárius egyházközségekkel, valamint a Fehér vármegye északnyugati részén található, már akkoriban is szórványjellegű mutató, elenyésző számú unitárius eklézsiával együtt a Torda vármegyei egyházkör részét képezték. Mint számos más egyházkör, úgy a Torda központú is a kora újkor folyamán híveinek jelentős részét elvesztette, és a tárgyalt korszakban már csupán árnyéka volt régi önmagának. A Kénosi Tőzsér János és Uzoni Fosztó István nevével fémjelzett, az erdélyi unitárius egyház történetét összefoglaló grandiózus munka második kötetében¹⁴ a szerzők több oldalon keresztül ismertetik, illetve veszik számba azokat az egyházköröket, amelyek a 17. század folyamán elpártoltak, azaz elhagyták az unitárius vallást. Ezt követően a még működő egyházkörök bemutatásánál arra is kitérnek, hogy melyek azok az egyházközségek, amelyek az idő folyamán elszakadtak az unitárius egyháztól. A Torda vármegyei egyházkör esetében tizenegy elpártolt településről van tudomásuk, úgymint Újtorda, Koppánd, Magyarpeterd, Mikes, Pusztaszentmárton, Felsődetrethem, Gerend, Gyéresszentkirály, Hadrév, Magyarszilvás és Bányabükk. A jelentős veszteséget elszenvedett egyházkör a 17-18. század fordulóján így mindösszesen tizenhat egyházközséggel rendelkezett, amelyek közül kettő Fehér vármegyében, hat Torda vármegyében, nyolc pedig Aranyosszéken¹⁵ helyezkedett el.¹⁶

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), F 49 Vegyes conscriptio-k (4. cs.) [X 8649], *Investigatio Seu Conscriptio Incliti Comitatus Thordensis Processus Inferioris de A 1713. Cum legati authentia*. A továbbiakban: *Investigatio...*

¹⁴ KÉNOSI Tőzsér János és UZONI Fosztó István, *Az erdélyi unitárius egyház története II., Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/2*, ford. MÁRKOS Albert, bev. BALÁZS Mihály, sajtó a. rend. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2009).

¹⁵ Az aranyosszéki unitárius egyházközségek kora újkori történetére vonatkozó adatokat közli MOLNÁR B., „Unitárius püspöki...”, 67–70.

¹⁶ KÉNOSI és UZONI, *Az erdélyi unitárius egyház története II.*, 269–290., 330–374.

A vizsgált korszakban Torda vármegyében a Torda városában található ótordai eklézsia mellett Torockón, Torockószentgyörgyön, Alsójárán, Szinden, Túron, illetve az utóbbi leányegyházaként nyilvántartott Komjászszenen működött unitárius egyházközség. Ezek közül kettő, név szerint az ótordai, valamint a torockói egyházközség városias környezetben, előbbi a vármegyeszékhelyen, míg utóbbi a megye egyik legfontosabb ipari központjában található, ennél fogva kiesnek a vizsgálati körből. Nem vitatva Torockó korabeli gazdasági szerepét, egyszersmind ipari jelentőségét, illetve megkérdőjelezhetetlen városi jellegét, ugyanakkor némileg ellentmondva a címben megjelölt vizsgálati fókusznak, alább az unitárius falvak között e kisvároska népesedési viszonyai is bemutatásra kerülnek. Erre egyfelől okot ad, hogy Torockón a vizsgált korszakban elenyésző számban volt jelen a nemesi, illetve polgári réteg, lakosai többségében ugyanis bányászok, valamint kisiparosok voltak, amely tényező voltaképpen nagyközségi mivoltáról tanúskodik. Másfelől városi rangja ellenére – szemben az általában fallal körülvett vármegyei központokkal – jóval kitettebb volt a gyakori népmozgásoknak, következésképpen népesedési viszonyainak alakulása is inkább a kisebb lakosságú települések népesedéstörténeti trendjeivel mutat hasonlóságot. Végül, de közel sem utolsósorban Torockószentgyörgyhez való közelsége, illetve a két település egymásrataltsága szintén igazolja Torockónak a vizsgálatba való bevonását.

A Torda vármegyei unitárius falvak népesedési viszonyai az újkor hajnalán

Orbán Balázs *Torda város és környéke* című munkájában a város és a környező települések népesedési viszonyainak múltjáról, illetőleg újkori alakulásáról szólván a tordai nemesek gyűlésének késő kora újkori (1711, 1712), egyebek mellett a Torda körül egyre nagyobb számban megtelepedő román anyanyelvű lakosságnak a városba való beszivárgását megelőzni szándékozó végzéseit idézi, amelyek a következőkről számolnak be:

„[...] efelett előttünk nyilvánvalók, hogy régi szép lakóvárosok és faluk, kik ennek előtte magyar és szászoktól bírattak, az oláhok elszaporodása miatt teljességgel lakosítól annyira kipusztultanak, hogy most hírek és emlékezetek is nem hallatnék [...]”¹⁷ Majd hozzáteszik, hogy mivel „[...] az oláhság felette megszorodott közöttünk, akik mindnyájan inkább urok és hazájok szolgálatját

¹⁷ ORBÁN Balázs, *Torda város és környéke II.* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986), 75–76.

kerülő személyekből állanak, és szokott latorságokért, vérengzésekért vagy részint magok lakóhelyét nem lakhatván, e mostani boldogtalan változó idők alatt vertek fészket, itt is már a vérengzéshez hozzákezdettek, becsületes nemesembereket közülünk megvertek, sebesítettek; némelyikünket meg is ölték [...] [ezért] újabban beszélgetvén, és egyetértvén az oláhoknak városunkból való kihajtása és kiirtása iránt, közakarattól megegyezénk, hogy kiűztessenek, és lakások városunkban ne patialtassék [legyen eltúrve] [...].”¹⁸

Nem vonva kétségbe a fenti állításokat, alább vegyük szemügyre, mennyiben igazolják Orbán értesüléseit a román etnikum térfoglalásáról a Torda városát környező unitárius községek vonatkozásában a levéltári források az újkor hajnalán.

Torockó, amelyre a korabeli kútfők rendszerint *oppidum*ként, azaz városias jelleget mutató településként, máshol városkaként hivatkoznak, a vizsgált helységek közül a legnépesebb: az 1713. évi összeírás közel 150 adóköteles családfőt vesz lajstromba,¹⁹ ami azt jelenti, hogy a község össznépessége megközelíthette az 1000(!) főt. Lakosságát a középkorban többségében az idetelepített német anyanyelvű bányászok, illetve a tatárjárás után letelepedő székelyek alkották,²⁰ akik azonban az évszázadok során valamennyien elveszítették nyelvi és kulturális különállásukat, és bár esetenként családnevükből még azonosítható eredeti etnikumuk, a vizsgált korszakban már minden kétséget kizáróan magyar nemzetiségűnek vallották magukat.²¹ A 16. század folyamán a település lakossága áttért az unitárius hitre, és az olykor erőszakba torkolló, nemegyszer a fejedelmek által kezdeményezett, vagy általuk eltűrt hittérítésnek ellenállva, unitárius egyházközsége a 18. század első évtizedeiben is virágzott.²² A vizsgált korszakban más felekezet jelenlétéről a településen nincs tudomásunk, ám elképzelhető –

¹⁸ ORBÁN, *Torda város és környéke II.*, 75., 77.

¹⁹ *Investigatio...*, 148–159.

²⁰ LÉSTYÁN Ferenc, *Megszentelt kövek: A középkori erdélyi püspökség templomai I.* (Kolozsvár: Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség, 2000), 520–521.

²¹ Erre enged következtetni többek között a hagyományos szász (német) eredetű, illetve a székelyek körében használt gyakori keresztneveknek a hiánya az összeírásban szereplő családfők névsorából.

²² Az unitárius közösség szüntelen jelenlétéről, illetve az unitárius egyháznak a község kulturális életében való központi szerepéről tanúskodik egyebek mellett a torockói eklézsiában szolgáló lelkészek rövid életútját bemutató, Kénosi és Uzoni által összeállított, egészen az 1580-as évekig visszavezetett névsor, illetve az unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyvekben felsorolt, az egyházközség tagjai által adományozott, a vallási szertartásokhoz szükséges kellékek sokasága. Az előbbire ld. KÉNOSI és UZONI, *Az erdélyi unitárius egyház története II.*, 344–346. A püspöki vizitációs jegyzékekben szereplő, az ingó vagydon között

ahogy azt a későbbiekben Torockószentgyörgy esetében megfigyelhetjük –, hogy parányi református, illetve katolikus közösségek, elsősorban a nemesi családok környezetében kialakulhattak. A felekezeti egyneműség egyúttal a lakosság etnikai viszonyait is meghatározta: az 1713. évi conscriptióban alapvetően magyar, elvétve „elmagyarosodott” (Brotár, Ekárt) családnevek szerepelnek, és mindösszesen kivételes esetekben találkozhatunk román eredetű kereszt-, illetve vezetéknevvel (Simon; Brulljai, Oláh)²³, amely többek között azt mutatja, hogy Torockó a tárgyalt korszakban nem egyszerűen magyar jellegű községnek, hanem a Torda környékén élő magyar néptömb egyik központi településének tekinthető.²⁴ A román anyanyelvű népesség elenyésző voltáról tanúskodik mindemellett az is, hogy az 1733. évi, eredetileg a görögkatolikus felekezethez tartozó hívek számarányát megbecsülni szándékozó, ám voltaképpen az erdélyi román lakosság lélekszámának felmérését célzó összeírásban Torockó nem szerepel²⁵, amely egyúttal azt is jelzi, hogy amennyiben román ajkú családok le is telepedtek a községben, nyelvi, vallási, illetve kulturális tekintetben akár néhány évtized leforgása alatt azonosulhattak a többségi társadalommal. A lakosság foglalkozás szerinti megoszlása mindazonáltal igen változatos képet mutat: a bányászok, illetve a kitermelt nyersanyag megmunkálásával foglalkozó mesteremberek („műhelyes” kovács, „verős” kovács) mellett számos kisiparos (csizmadia, fazekas, kaskötő, kádár, mészáros, szabó, szűcs, takács, tímár), illetve kereskedő is működött a településen.²⁶ A legkülönbözőbb iparágak jelenléte újfent aláhúzza Torockó központi szerepét a régióban, és egyben sejteti, hogy az ott élő magyar anyanyelvű lakosság – tekintettel azokra a szigorú előírásokra, amelyek a különböző mestersegek gyakorlását szabályozták – egy rendkívül zárt közösséget alkothatott.

A vizsgált községek közül a második legnépesebb, gyakran Torockó testvértelepüléseként is számon tartott Torockószentgyörgy népesedési, egyszersmind felekezeti viszonyai ha nem is tarkább, de már jóval differenciáltabb képet mutatnak. A középkorban, Torockóhoz hasonlóan, elsősorban feltehetően német eredetű vashányászok és székelyek lakták, akik a reformáció során az unitárius felekezethez csatlakoztak. A kora újkor folyamán, illetve a vizsgált korszakban

feltüntetett, többnyire adományok útján az egyház birtokába került kellékekre és kegytárgyakra ld. MUEKvGyLt AGM PVJ 3.; 164–165.

²³ Az erdélyi családnevek eredetére ld. bővebben MURÁDIN László, *Erdélyi magyar családnevek* (Nagyvárad: Europrint, 2014); vö. N. FODOR, „Szempontok és módszerek a személynév...”, 29–52.

²⁴ *Investigatio...*, 148–159.

²⁵ Vö. TOGAN, *Româniile din Transilvania...*, 4–5.

²⁶ *Investigatio...*, 148–159.

ugyanakkor már más felekezetek is képviseltetik magukat a településen, rendszerint azzal összefüggésben, hogy a Thoroczkai család tagjai pillanatnyilag mely vallási irányzattal szimpatizálnak. Így Thoroczkai Ferenc már a kora újkor folyamán református templomot emel a településen, később pedig Thoroczkai György hívására ferences barátok érkeznek a községbe, akiknek a főúr rendháza és temploma is építettett.²⁷ Mindezek ellenére valószínűsíthető, hogy az unitárius felekezet tagjai mindvégig többségben maradtak a református hívőkkel szemben, míg a katolikus egyházközség feltehetően az idők folyamán elsorvadt.²⁸ A községben már az 1583. évben esperesi vizitációt tartanak, amely során összeírják a település határában lévő, az unitárius eklézsiához tartozó földeket. Torockószentgyörgyre vonatkozóan egy püspöki vizitációból rendelkezünk adatokkal, amelyre 1684. november 6-án került sor. A végzések elsősorban az egyházközség mindennapi életére vonatkozóan szolgálnak adatfoslányokkal, népesedéstörténeti szempontból így jelentőségük kevésbé hangsúlyos, ugyanakkor arra lehetőséget ad, hogy az unitárius lakosság tagjait azonosítsuk.²⁹ Ami a település népesedési viszonyait illeti, az 1713. évi conscriptio 81 adóköteles családfőt sorol fel, akik családneveik alapján kivétel nélkül mind magyar anyanyelvűnek tekinthetők. A magyar népelem kizárólagosságát támasztja alá mindemellett az is, hogy Torockóhoz hasonlóan Torockószentgyörgy sem szerepel az 1733. évi felekezeti összeírásban.³⁰ Ugyanakkor szemben testvértelepülésével, ahol elsősorban a bányász, illetve kisiparos réteg tette ki a lakosság számottevő hányadát, addig Torockószentgyörgy esetében a valószínűsíthetően a Thoroczkai család udvartartásához tartozó szolgáló személyzet (csűrbíró, darabont, lovaslegény, szakács, tisztartó) összlakossághoz viszonyított számaránya volt jelentős.³¹

A Jára vize melletti síkságon fekvő Alsójárán már a középkorban sűrűn lakott településnek számított: az 1332-es pápai tizedjegyzék tanúsága szerint plébánosa 40 dénárral tartozott. Léstyán szerint lakossága a 16. században először a református felekezethez csatlakozik, és csak később tér át az unitárius hitre.³² Kénosi

²⁷ KÉNOSI és UZONI, *Az erdélyi unitárius egyház története II.*, 347.; LÉSTYÁN, *Megszentelt kövek I.*, 521–522.

²⁸ Erre enged következtetni egyebek mellett Kénosi és Uzoni azon beszámolója, miszerint a 18. század utolsó harmadában már kizárólag csak a nemesi udvarházak környezetében találunk katolikus híveket. Ld. KÉNOSI és UZONI, *Az erdélyi unitárius egyház története II.*, 347.

²⁹ MUEKvGyLt BG PVJ, 13–15.

³⁰ vö. TOGAN, *Româniî din Transilvania...*, 4–5.

³¹ *Investigatio...*, 141–148.

³² LÉSTYÁN, *Megszentelt kövek I.*, 480–481.

és Uzoni ezzel szemben azt állítja, hogy a település lakói már 1564-ben az antitrinitárius hitelveket és eszmeiséget vallották, ami egyúttal azt is jelenti, hogy Kolozsvár, illetve Torda után harmadikként Alsójárán létesült unitárius egyházközség.³³ Az erdélyi konfesszionalizálódás kezdeti időszakával foglalkozó legújabb kutatások eredményeit figyelembe véve magam úgy vélem, hogy Kénosi és Uzoni gyaníthatóan téves információkra alapozta elbeszélését, legkevesebb az unitárius egyházközség megalakulásának időpontját illetően, tekintettel a felekezetek intézményesülésének, illetve dogmatikai útkeresésének elhúzódó voltára, ugyanakkor az sem igazolható, hogy a lakosság eleinte a kálvinista irányzattal azonosult volna.³⁴ Mindenesetre annyi biztos, hogy a 18. században unitárius és református anyaegyház is működik a településen.³⁵ Püspöki vizitációra négy alkalommal (1684, 1692, 1719, 1725) került sor a vizsgált korszakban.³⁶ Ezek közül egyedül az 1692. évi egyházlátogatási jegyzék szolgál közvetlen népesedéstörténeti jellegű adatokkal, elsősorban a község etnikai viszonyaira vonatkozóan. Az egyházközség javainak számbavételekor a vizitátorok egyúttal az eklézsiához tartozó földeket is összeírták, illetve igyekeztek azokat lokalizálni, amely utóbbinak legkézenfekvőbb módja a szomszédos telkek birtokosainak (*vicinus*) feltüntetése volt. Így szerzünk tudomást arról, hogy a település határában földet birtokol többek között Balj Nikola, Benedek György, Keresztúri Mihály, illetve Paske Nikola.³⁷ A Szabó T. Attila kézírathagyatékában található cédulagyűjtemény Alsójára vonatkozó adatai szintén a román anyanyelvű népesség korai jelenlétét igazolják a községben. A cédulagyűjteményben Alsójára vonatkozóan egy 17. század végi, a Rhedei család levéltárából származó, valószínűsíthetően egy földesúri összeírás alkalmával készült névsort találunk, amely a következő neveket tartalmazza: Rác Márton, fiai: Ferenc (15) és Márton (12); Hari János, fiai: Illyés (1) és János (1); Szimjuván Péter, fiai: Mihaila (14) és Juvan (3); özv. Rác Ádámné, fiai: Mihály (10) és Mózes (8). Azon túl, hogy az összeírást végző személyek nem csupán a családfők, hanem egyúttal a gyermekek nevét, illetve utóbbiak életkorát is feljegyezték, a jobbágyok foglalkozására, valamint állapotára vonatkozó adatokat is közöltek. Eszerint Rác Márton, illetve Hari János faze-

³³ KÉNOSI ÉS UZONI, *Az erdélyi unitárius egyház története II.*, 352–353.

³⁴ Az erdélyi reformáció kezdeteire, illetve az egyes felekezetek intézményrendszerének kiépülésére ld. újabban BALÁZS Mihály, „Vallásszabadság és bevett vallások (receptae religiones) Erdélyben a 16. században”, *Partium* 27., 1. sz. (2018): 106–125.; KOVÁCS Sándor, „Az unitárius reformáció nyomában”, *Korunk* 28., 9. sz. (2017): 18–26.

³⁵ MUEKvGyLt AGM PVJ, 150.; 160–161.; vö. LÉSTYÁN, *Megszentelt kövek I.*, 480–481.

³⁶ MUEKvGyLt BG PVJ, 11–12.; MUEKvGyLt AGM PVJ, 1–2.; 150.; 160–161.

³⁷ MUEKvGyLt AGM PVJ, 1–2.

kasként, míg Szimjován Péter molnárként tevékenykedett. Az özvegy ugyanakkor egyik fiával – gyaníthatóan a súlyos terhet jelentő földesúri adók elől – megszökött (*fugitivus*), és az Aranyosszékben található Bágyonban telepedett le.³⁸ Míg a vizitációs jegyzékben található elszórt adatfoszlányok, illetve a földesúri összeírás alkalmával feljegyzett családnevek mindösszesen a község lakosságának egy meghatározott szegmenséről tudósítanak, addig az állami összeírás már egy teljesebb képet ad a népesedési viszonyokra vonatkozóan. Az 1713. évi census harminchét adózó háztartást vesz lajstromba, és – az előbbieket fényében nem meglepő módon – az adózó családfők névsorában jócskán találunk román eredetű családneveket (Alb, Bánkucs, Gurza, Paduván), illetve emellett felbukkan a román anyanyelvű népesség körében közkedvelt keresztnévek (Juon, Todor) is. Az adóköteles népesség foglalkozás szerinti megoszlására vonatkozóan ugyanakkor már kevesebb adat áll rendelkezésünkre, erre utaló információ ugyanis mindösszesen néhány családfő esetében kerül feltüntetésre, akik – érdekes módon – mind a fazekas mesterséget űzik.³⁹ A névelemzési módszeren túl az 1733. évi felekezeti összeírás szintén a román anyanyelvű népesség jelenlétéről tanúskodik. Eszerint tizennyolc görögkatolikus család élt a településen, ami egyúttal azt jelenti, hogy a román nemzetiségű lakosok száma az összeírás időpontjában megközelíthette a nyolcvan főt.⁴⁰ Amennyiben ezt a számot összevetjük a két évtizeddel korábbi census adataival, számolva a két időpont között valószínűsíthető természetes szaporulat által generált népességtöbblettel, a magyar és a román etnikum aránya a vizsgált korszak végén közel azonos lehetett. Arról mindazonáltal nem szólnak a kútfők, hogy a görögkatolikus egyházközség a püspök által készített összeírás időpontjában vajon rendelkezett-e külön templommal, avagy egy ideiglenes imaházban folytak a vallási szertartások.

A Torda városától mindössze néhány kilométerre található, Aranyosszék és Torda vármegye határán fekvő Szind népesedési és felekezeti viszonyai is igen változatos képet mutatnak a vizsgált korszakban. Középkori temploma feltehetően a 13. században épült, 1332-ben plébánosa 25 dénárt fizet. Léstyán ugyanakkor említést tesz egy korábban épült templomról is, amely azonban valószínűsíthetően a tatárjárás alkalmával a tűz martalékává vált. Lakossága a 16. század második felében áttért az unitárius vallásra, majd unitárius egyházközséget alapított, amely a kora újkor folyamán egyedüli felekezetként van jelen a településen. Míg Léstyán szerint az unitáriusok a középkori templomot vették birtokba,

³⁸ EME K, SZTA kh II/9, 5–6.

³⁹ *Investigatio...*, 50–53.

⁴⁰ TOGAN, *Români din Transilvania...*, 4.

addig Kénosi és Uzoni arról tudósít, hogy az unitárius hívek a birtokostól kapott telken külön emeltek templomot.⁴¹ Léstyán emellett megemlíkezik még egy másikat, vélhetően a 15. században épült, gótikus stílusjegyeket viselő egyházi épületről is, amely korábban vagy udvari templom lehetett, vagy – ami kevésbé valószínű – a középkorban két egyházközség működött a településen.⁴² Szind esetében négy püspöki vizitációról (1684, 1692, 1711, 1725)⁴³ számolnak be a források, amelyek közül az 1692. évi egyházlátogatási jegyzék szolgál közvetlen adatokkal a népesedési viszonyokra vonatkozóan. Az 1692. évi püspöki vizitáció alkalmával ugyanis egyebek mellett az egyházfenntartók, azaz az unitárius családfejek létszámát is feljegyezték, akik az összeírók értesülései szerint hozzávetőlegesen (*circiter*) húsz főt tettek ki.⁴⁴ Az 1713. évi census voltaképpen alátámasztja a vizitációs jegyzék értesüléseit a község összlakosságának számára vonatkozóan, ugyanis az összeírás alkalmával tizenhét adózó családfejt vesznek lajstromba a településen, akik között csupán elvétve találunk valószínűsíthetően román anyanyelvű (Rácz Márkuly, Oláh Márton) adóköteles személyt.⁴⁵ Ezzel szemben az 1733. évi felekezeti összeírás már huszonöt görögkatolikus családot tüntet fel, amely alapján joggal feltételezhetjük, hogy a lakosság túlnyomó többsége a vizsgált korszak végén már román anyanyelvű lehetett.⁴⁶ Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy vajon a két összeírás között gyarapodott ennyivel a román anyanyelvű lakosság száma, avagy már korábban nagyobb számban jelen lehettek a településen. Meglátásom szerint az előbbi lehetőség állhat közelebb a történeti valósághoz, és tekintettel az összlakosság számának ilyenén növekedésére, feltételezhetően egy nagyobb volumenű vagy több kisebb, akár évtizedeken át folyó földesúri betelepítés révén kerülhetett a román etnikum többségbe a településen.

A Torda városától északnyugatra fekvő Tordatúron, illetve a vele szomszédos Komjászegen számolhatunk még unitárius lakossággal a 18. század első harmadában. Léstyán adatai szerint mindkét község lakossága már korán, valószínűsíthetően a 16. század utolsó évtizedeiben elhagyta a katolikus vallást, míg azonban Tordatúron az unitárius egyházközség mellett református közösség is alakult, addig Komjászegen az unitarizmus vált egyeduralgoddá.⁴⁷ Kénosi és

⁴¹ KÉNOSI és UZONI, *Az erdélyi unitárius egyház története II.*, 353.; LÉSTYÁN, *Megszentelt kövek I.*, 513.

⁴² LÉSTYÁN, *Megszentelt kövek I.*, 513.

⁴³ MUEKvGyLt BG PVJ, 32–33.; MUEKvGyLt AGM PVJ, 21.; 133.; 164.

⁴⁴ MUEKvGyLt AGM PVJ, 21.

⁴⁵ *Investigatio...*, 125–126.

⁴⁶ TOGAN, *Români din Transilvania...*, 4.

⁴⁷ LÉSTYÁN, *Megszentelt kövek I.*, 519–520.; 524.

Uzoni a vizsgált települések kapcsán egyebek mellett arról ír, hogy az ott élő unitárius hívek a kora újkor folyamán egyházi épületeket emelnek maguknak, ugyanakkor Lestyán ennek ellentmondva, legalábbis Tordatúr esetében, azt valószínűsíti, hogy az unitárius lakosság a középkori templomot vette birtokba. Erre enged következtetni sok más egyéb mellett az is, hogy a református hívek 1727-ben külön templomot építenek a településen, és egyúttal önálló egyházközséget is alapítanak. Komjátszeg vonatkozásában ugyanakkor nem zárható ki, hogy az unitárius lakosság építi meg saját templomát.⁴⁸ A vizsgált korszakban, illetve azt megelőzően is, ahogy fentebb már utaltam rá, Komjátszegen csupán leányegyházközség (filia) működik, amely a tordatúri anyaegyházközségnek volt alárendelve. Ennélfogva a püspöki egyházlátogatás során készített jegyzékek is együtt kezelik a két települést, azonban a vizitációt lebonyolító egyházi emberek szűkszavúsága folytán a népesedési viszonyokra vonatkozatható adatokkal nem szolgálnak.⁴⁹ Jóval beszédesebb az 1713. évi conscriptio, amely mind Túron, mind Komjátszegen tizenhét-tizenhét adózó családfőt tüntet fel, akiknek döntő többsége egyúttal román eredetű személynévvel rendelkezik. Tordatúr adóköteles családfői között szerepel egyebek mellett Borza Szimion, Kriszte Juon, Kővárán Toma, Marosán Todor, Moldován Vaszilie, Oltyán Radulj és Szilágyi Vaszilj, míg Komjátszegen adóval tartozik többek között Abrudán Todor, Komán Demetru, Oltyán Dán, Rafaila Kukulj, illetve Vanja Petru.⁵⁰ Az 1733. évi felekezeti összeírás szintén a román anyanyelvű lakosság nagy arányú jelenlétéről tanúskodik: míg Tordatúron harminckét görögkatolikus, illetve görögkeleti családot vesz lajstromba, addig Komjátszeg esetében harminchárom görögkatolikus familiáról tesz említést.⁵¹ Újfennt felmerül a kérdés, hogy vajon mivel magyarázható a két község lakosságának ilyen nagy arányú gyarapodása a két összeírás között, illetve hogy a népességtöbblet a természetes szaporulat, esetleg földesúri telepítés vagy spontán megtelepedés eredménye. Meglátásom szerint hasonlóan Szindhez, ezúttal is valószínűsíthetően a földesurak által kezdeményezett, szervezett, feltehetőleg több szakaszban megvalósuló betelepítés állhat a népességgyarapodás hátterében, amely egyúttal a községek etnikai viszonyait átformálva, a román etnikum térnyerését eredményezte.

⁴⁸ KÉNOSI és UZONI, *Az erdélyi unitárius egyház története II.*, 353.; LÉSTYÁN, *Megszentelt kövek I.*, 519–520.; 524.

⁴⁹ MUEKvGyLt BG PVJ, 33–34.; MUEKvGyLt AGM PVJ, 17.

⁵⁰ *Investigatio...*, 92–95.

⁵¹ TOGAN, *Români din Transilvania ...*, 4.

Áttekintve a görcső alá vett települések népesedési és felekezeti viszonyaira vonatkozó levéltári forrásokat, az eddigieknél már egy jóval árnyaltabb képet kaphatunk a korszak népesedéstörténeti folyamatairól az adott régió vonatkozásában. Mindenekelőtt az Orbán Balázs által idézett végzések történeti hitelességével kapcsolatban érdemes megállapítani, hogy habár a román anyanyelvű népesség megtelepedését a Torda városát környező településeken a források részben igazolják, mégis szükséges hangsúlyozni, hogy maguk a népesedéstörténeti folyamatok annál jóval komplexebb képet mutatnak, mintsem hogy egy általános leírás alapján értékeljük a korszak különböző népmozgásait. A népesedési viszonyokat alakító folyamatok mélyebb megértéséhez, megismeréséhez, illetve történeti rekonstrukciójához ugyanis kizárólag a levéltári források alapos vizsgálata, illetve a különböző kútfők szigorú forráskritikai elemzése adhat biztos támpontokat. Fentebb magam is erre tettem kísérletet a Torda vármegyei unitárius lakosságú falvak vonatkozásában. Jóllehet igyekeztem arra irányult, hogy minél szélesebb forrásbázisra alapozva mutassam be a vizsgált települések népesedési és az ezzel szorosan összefüggő felekezeti viszonyait, számos kérdésre így sem sikerült minden szempontból kielégítő választ adnom. A megfigyeléseimet a települések népesedési viszonyaira vonatkozóan az alábbi pontokban igyekeztem összegezni.

1. A román anyanyelvű népesség jelenléte Torockó, illetve Torockószentgyörgy kivételével a vizsgált községek mindegyikében kimutatható, sőt, valószínűsíthetően Torockón is számolhatunk a román etnikum megtelepedésével, azonban elenyésző számuk, illetve a magyar anyanyelvű lakosság zárt közösségi rendszere viszonylagos gyors beolvadásukat eredményezhette.

2. Ott, ahol a román etnikum már korábban megtelepedett, a vizsgált korszakban a román anyanyelvű népesség rohamos gyarapodását figyelhetjük meg, aminek a háttérben gyaníthatóan a földesurak által kezdeményezett magántelepítések állhatnak, amellyel a birtokosok elsősorban a kieső munkaerőt igyekeztek pótolni. Emellett ugyanakkor a román etnikum körében megfigyelhető magas születésszám is szerepet játszott az etnikai arányok fokozatos elmozdulásában.

3. A földrajzi fekvés, illetve már a korszakban jelentős népességfelszívó erővel rendelkező, kereskedelmi, kormányzati és gazdasági szempontból központi szerepet betöltő, nagyvárosi jelleget mutató vármegyei székhelyektől való távolság nagymértékben befolyásolta az adott község népesedési viszonyainak alakulását, egyes települések esetében elősegítve, míg más községek vonatkozásában meggátolva a vándorló néptömegek megtelepedését. Míg a völgyekben megbúvó települések (Torockó, Torockószentgyörgy) kevésbé voltak kitettek a népmozgá-

sok által generált lakossággyarapodásnak, illetve az etnikai viszonyokban megfigyelhető arányeltolódás sem tetten érhető esetükben, addig a sík területen fekvő (Alsójárá), illetve a Torda közvetlen vonzaskörzetében található települések (Komjátszeg, Szind, Tordatúr) vonatkozásában a román anyanyelvű népesség számarányának jelentős növekedésével számolhatunk.

4. A szüntelen mozgásban lévő népesség létbizonytalansága mindazonáltal a letelepedés után sem szűnt meg minden esetben. Az állami, illetve földesúri adók megfizetése alól való kibújás, amelynek egyik legkézenfekvőbb módja a lakhely folytonos változtatása volt, így részben magyarázhatja a vizsgált községek lakosságszámának fluktuálását.

5. Az etnikai viszonyok átalakulásával egyidejűleg az adott községben működő felekezetek száma is megnőtt, ami egyúttal azt is jelezte, hogy az újonnan érkező népesség megtelepedése végleges fázisába ért.

A forrásokban szereplő adatok, illetve az ezekből részben rekonstruálható népesedéstörténeti folyamatok a tárgyalt korszak vonatkozásában tehát egy nagy volumenű népességmozgásról számolnak be, amely a vizsgált községek többségében a román anyanyelvű lakosság nagyarányú, az adott település etnikai képét gyökeresen átformáló megtelepedésével járt együtt. E trend azonban közel sem mondható általánosnak, sem a korszak, sem a tágabb régió vonatkozásában, ugyanis a különböző népességmozgások, legyen az szervezett vagy akár spontán megtelepedés, mind eltérő módon hatottak az adott község lakosságára, illetve alakították a népesedési viszonyokat. Alap kutatások hiányában mindazonáltal még arra sem adott a lehetőség a szakemberek számára, hogy a korszakra jellemző népesedési folyamatokat egymástól megkülönböztetve, regionális szinten kezeljék. Ily módon a köztudatban továbbra is az a mára már részben meghaladott tézis él tovább, amely az erdélyi román anyanyelvű népesség számarányának rohamos gyarapodását, illetve abszolút többségbe kerülését Erdélyben mindösszesen a 18. század második felére datálja, és amelynek legfőbb okaként a román vajdaságokból való nagyarányú beköltözést jelöli meg. Az újabb kutatások ugyanakkor a fenti tétel egyes pontjait megkérdőjelezve az etnikai viszonyok fokozatos elmozdulását a belső népességmozgások eredményének tekintik, illetve egyúttal valószínűsítik, hogy a román anyanyelvű népesség nagyarányú megtelepedése Erdélyben jóval korábbra datálható.⁵² Habár a fenti adatok nem minden tekintetben támasztják alá, magam is az utóbbi elképzelést tartom valószínűbb-

⁵² Az újkori erdélyi vándormozgalmak dinamikájára, illetve irányára, valamint a kérdéskörrel alkotott korábbi elképzelések egyes pontjainak cáfolatára a teljesség igénye nélkül legújabbban ld. MISKOLCZY Ambrus, „A 18. századi erdélyi népességszámok értelmezé-

nek, mindazonáltal amíg nem valósulnak meg a kérdéskörrel kapcsolatos mikrokatatások, nincs lehetőségünk arra, hogy a korszak népesedéstörténeti folyamatairól átfogó képet alkossunk.